

Małgorzata Lechwar

Uniwersytet Rzeszowski

ŁAD INSTYTUCJONALNY PODSTAWĄ KONKURENCYJNOŚCI POLSKIEGO ROLNICTWA

Wies bez rolnictwa przestaje być prawdziwą wsią...

J. Wilkin

1. Wstęp

W skład agrobiznesu wchodzi: przemysł wytwarzający środki produkcji dla rolnictwa; przemysł wytwarzający środki produkcji dla przemysłu spożywczego; rolnictwo; rybołówstwo, leśnictwo i inne nierolnicze jednostki gospodarcze; przetwórstwo rolno-spożywcze obejmujące przemysł spożywczy i rzemiosło spożywcze; obrót surowcami rolnymi oraz finalnymi produktami żywnościowymi; usługi materialne świadczone przez inne gałęzie i działy gospodarki narodowej na rzecz jednostek agrobiznesu, tj. usługi transportu, łączności, budownictwa, nauki, oświaty [Woś 2004, s. 19]. Wszystkie wymienione elementy agrobiznesu są ze sobą ściśle powiązane, wzajemnie na siebie wpływają. Tak więc stan (ilość i jakość podstawowych czynników produkcji, kondycja finansowa, możliwość rozwoju, dostęp do nowoczesnych źródeł informacji itp.) jednego z nich ma niewątpliwą wpływ na sytuację całego agrobiznesu.

Istnieje zatem potrzeba realizacji takich zewnętrznych i wewnętrznych działań i rozwiązań instytucjonalnych, które będą wpływały na każdy z wymienionych elementów z osobna, przyczyniając się do budowania integralności i konkurencyjności rynku żywnościowego. Może ona być osiągnięta przez sprawnie działający mechanizm instytucjonalny na poziomie nie tylko krajowym i regionalnym, ale i lokalnym. J.S. Zegar wskazuje jednak, iż instytucje to ogromna słabość polskiego rolnictwa [Zegar 2004, s. 64]. Brak spójnego systemu instytucji, brak powiązań o charakterze innym niż przypadkowy sprawia, że bariera instytucjonalna może być istotnym czynnikiem ograniczającym konkurencyjność polskiego rolnictwa i polskiego agrobiznesu.

2. Współczesne problemy polskiego rolnictwa jako przesłanka wzmacniania przez instytucje jego konkurencyjności

Jak podaje A. Woś, strukturalną cechą polskiego agrobiznesu jest dominacja rolnictwa w zasobach produkcyjnych i w wytwarzanym produkcie [Woś 2004, s. 19-20]. Powoduje to występowanie wielu skutków ekonomicznych i społecznych.

Polskie rolnictwo jest bardzo zróżnicowane¹, gdyż jego model w dużym stopniu zależy od regionu kraju. Do cech współczesnego polskiego rolnictwa wykreowanego przez zmienne otoczenie rynkowe i pozarynkowe (wolna gra rynkowa, pojawienie się nowych podmiotów na rynku rolnym, otwarcie rynku na import artykułów rolnych, nowe wyzwania organizacyjne, ekonomiczne, prawne związane z integracją z rynkiem europejskim) można zaliczyć m.in.²:

1. Nasilenie zjawiska wielofunkcyjności rodzin rolniczych. Wyraża się to w szybkim zmniejszaniu się liczby tzw. gospodarstw czysto rolniczych, a zwiększaniu liczby rodzin rolniczych pozyskujących dochód z innych źródeł.

2. Stosunkowo szybko przebiegający proces koncentracji produkcji. Koncentracja produkcji w gospodarstwach obszarowo większych jest korzystna ekonomicznie, ale bariera popytu wywołuje efekt wypychania produkcji z gospodarstw mniejszych.

3. Występowanie przesunięć strukturalnych w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej. Zmiany struktury zasiewów są pozytywne, natomiast w odniesieniu do bydła (poza krowami), owiec, drobiu i trzody chlewnej zmiany te mają również konsekwencje negatywne. Wypieranie chowu bydła i owiec przez drób i trzodę chlewną oznacza rezygnację z wykorzystania trwałych użytków zielonych na rzecz pasz importowanych. Przesunięcia te wzmacniają efekt wypychania produkcji z drobnych i średnich gospodarstw rodzinnych.

4. Zjawisko wycofywania się użytkowników gospodarstw rolnych z działalności rolniczej. Znaczny ich odsetek zaprzestał produkcji, nie wyzbywając się ziemi.

5. Zjawisko odłogów i ugorów na gruntach ornych. Występuje ono we wszystkich grupach gospodarstw w regionach, jednak natężenie tego zjawiska jest relatywnie największe w regionach rolnictwa rozdrobnionego.

6. Niewykorzystane zasoby pracy i środków trwałych. Wykorzystanie zasobów pracy rodzin związanych z rolnictwem ma podstawowe znaczenie dla rozwoju społeczno-ekonomicznego oraz jakości życia. Obecnie blisko 1/4 nakładów pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych jest wydatkowana w gospodarstwach samozaopatrzeniowych (w niektórych województwach Polski Południowo-Wschodniej ich udział dochodzi do 90%, a na północy i zachodzie kraju nie przekracza 50%).

¹ Zob. *Zróżnicowanie regionalne rolnictwa*, www.stat.gov.pl. Publikacja zawiera wyniki badań wykonanych w Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej pod kierunkiem J.S. Zegara.

² Opracowano na podstawie: *Zróżnicowanie regionalne rolnictwa*, www.stat.gov.pl.

7. Występowanie zjawiska niewykorzystanego majątku trwałego w pewnych grupach gospodarstw rolnych obok znacznych braków budynków, maszyn, urządzeń i sprzętu w innych grupach gospodarstw (rozwojowych).

8. Pogłębianie się zróżnicowań regionalnych rozwoju rolnictwa. Regiony z rolnictwem rozdrobnionym uwsteczniają się pod względem poziomu rozwoju rolnictwa, podobnie jak regiony zurbanizowane.

Istotnym problemem jest również zanieczyszczanie środowiska naturalnego przez niewłaściwe stosowanie nawozów i pestycydów, choć jednocześnie wiadomo, że polskie rolnictwo charakteryzuje się ich niskim zużyciem, a także jest o wiele mniej intensywne niż rolnictwo krajów Unii Europejskiej. A. Woś [2003, s. 41] podkreśla, że „w produkcji i eksporcie standardowej żywności nie mamy szans. Mamy je natomiast na rynkach produktów ekologicznie czystych”. Tak więc wskazuje na kwestię, która zrealizowana przy mocnym wsparciu instytucjonalnym może w istotny sposób przyczynić się do zwiększenia konkurencyjności polskiego rolnictwa na rynkach europejskich.

Podstawowe cechy odróżniające polskie rolnictwo od rolnictwa większości krajów Unii Europejskiej wynikają m.in. z historycznych rozwiązań instytucjonalnych. Są jednocześnie źródłem informacji dla otoczenia instytucjonalnego tego sektora co do bieżących i przyszłych kierunków działań zmierzających jeśli nie do zniwelowania, to przynajmniej do ograniczenia najistotniejszych jego problemów. Niestety, praktyka wskazuje, że nie zawsze istnieje taka zbieżność.

Instytucje otoczenia rolnictwa powinny również wykorzystywać jego atuty, takie jak wysoka ekologicznie jakość produktów pochodzenia rolniczego, wynikająca z niższego zużycia nawozów mineralnych i środków ochrony roślin, niskie koszty pracy, duże zasoby ziemi rolniczej, korzystna struktura wieku ludności rolniczej. Ponadto polska wieś nie jest już tylko miejscem produkcji żywności. Sytuacja ta powinna pociągać za sobą określone zachowania wspomnianych instytucji.

3. Europejskie przesłanki wzmacniania konkurencyjności polskiego rolnictwa

Przesłanki te wynikają chociażby z ustaleń zawartych w deklaracji opracowanej na „Kongresie Rolników Europejskich” [*Deklaracja Strasburska...* 2005]. Ustalenia te zostały dokonane przez osoby zatrudnione w sektorze rolniczym i leśnictwie. Oto niektóre z nich:

1. Rolnictwo europejskie odgrywa bardzo istotną rolę w gospodarce i jest ściśle powiązane z wieloma dziedzinami. Spełnia szczególną funkcję w rozwoju regionalnym i lokalnym oraz zapewnia atrakcyjne warunki życia.

2. Rolnictwo europejskie jest znane z produkcji różnorodnych towarów rolniczych i żywności, spełniających najwyższe standardy jakościowe. Europejscy konsumenci mają pełne prawo żądać, by wymogi te były w dalszym ciągu spełniane.

3. Produkty wytwarzane na terenie Europy przyczyniają się do rozpowszechniania dobrej opinii o europejskiej kuchni i kulturze na całym świecie.

4. Rolnicy Europy żądają, by we wszystkich państwach członkowskich poświęcić większą uwagę spółdzielniom rolniczym i grupom producentów rolnych jako przykładom ekonomicznych organizacji rolniczych.

5. Rolnicy Europy żądają ustanowienia lepszych warunków w dostępie do rynków w celu eliminowania jakichkolwiek form nadużyć i utrzymywania odpowiednich proporcji dla wszystkich uczestników łańcucha żywnościowego.

6. Nowy system rozdziału płatności bezpośrednich w Europie nie może spowodować zaburzeń konkurencyjności.

7. Rolnicy Europy będą kontynuować swój wysiłek w celu zwiększenia swojej konkurencyjności. Jest ona niezbędna jako czynnik zarówno wpływający pozytywnie na sytuację na rynkach Europy, jak i umożliwiający wykorzystanie wzrastających potrzeb żywnościowych na świecie.

8. Rolnicy Europy zwiększą swoje wysiłki w kierunku lepszego wykorzystania czynników produkcji i poprawienia identyfikacji produktów dla konsumentów.

9. Rolnicy Europy będą twardo walczyli o wzrost znaczenia jakości swoich produktów rolniczych na rynku wewnętrznym.

10. W celu poprawy pozycji rynkowej i zapewnienia bardziej sprawiedliwych zasad podziału marż pomiędzy różnymi uczestnikami łańcucha żywnościowego rolnicy Europy powinni bardziej polegać na spółdzielniach. Rola spółdzielni jest kluczowa w świetle zwiększenia oddziaływania na detalistów. Spółdzielnie muszą pomóc rolnikom w poszukiwaniu nowych możliwości.

Przesłanki te powinny być zauważane przede wszystkim przez instytucje i organizacje państwowe, które w obecnej chwili mają największy wpływ na zachowania i decyzje polskiego producenta rolnego.

4. Słabość instytucji otoczenia rolnictwa

Do instytucji obsługujących polskie rolnictwo można zaliczyć m.in. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi będące źródłem informacji dotyczących projektów ustaw i rozporządzeń oraz informacji na temat wchodzących programów unijnych; Agencje Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa będące instytucją rządową wspierającą działania służące rozwojowi rolnictwa; Agencje Rynku Rolnego realizujące interwencyjną politykę rolną państwa w celu stabilizowania rynku produktów rolnych i żywnościowych oraz ochrony dochodów rolniczych; Agencje Nieruchomości Rolnych; jednostki doradztwa rolniczego będące źródłem informacji dotyczących produkcji roślinnej i zwierzęcej, imprez targowych, ekonomiki oraz tematyki związanej z Unią Europejską itp.

Oczywiście lista ta jest niepełna, może jednak sugerować, że zasygnalizowany na początku opracowania problem „instytucje to ogromna słabość polskiego rolnic-

stwa” jest nieprawdziwy. Chodzi tu jednak między innymi o potrzebę zaistnienia dwóch instytucji, których w polskim rolnictwie praktycznie nie ma [Majewski 2005, s. 95-96]. Jedną z nich to zintegrowane łańcuchy podaży. W łańcuchu dystrybucji żywności w Polsce rolnictwo jest obecnie najsłabszym partnerem z powodu silnego rozdrobnienia, zacofania technologicznego i organizacyjnego. Drugim z koniecznych rozwiązań instytucjonalnych jest system certyfikacji gospodarstw rolniczych. W Polsce pojedyncze zaledwie gospodarstwa rolnicze posiadają certyfikaty, które mogą być honorowane przez przedsiębiorstwa przetwórcze lub handlowe, szczególnie jeżeli dotyczy to działalności eksportowej. I jak wskazuje E. Majewski, w dłuższej perspektywie czasowej objęcie systemem certyfikacji części gospodarstw rolniczych w Polsce będzie stanowić jeden z warunków uczestnictwa w handlu międzynarodowym produktami rolniczymi i żywnością. Podkreśla również, że pomoc w tworzeniu systemu certyfikacji w rolnictwie, w kształceniu i doradztwie dla rolników w tym zakresie powinna stanowić jedno z ważniejszych zadań państwa w realizacji strategii rozwoju rolnictwa.

Należy również wskazać na jeszcze jeden aspekt polskich problemów instytucjonalnych. Przykłady z wielu krajów świata, ale również polskie wskazują, że społeczeństwo zorganizowane w dobrowolne, demokratyczne organizacje samorządowe jest silniejsze, aktywniejsze i bardziej efektywnie dochodzi swoich praw. Stowarzyszenia, zrzeszenia, fundacje, kluby, towarzystwa, związki, izby (np. rolnicze) i inne typy organizacji niezależnych od władz publicznych pozwalają lepiej i skuteczniej walczyć o dobro obywateli i być instytucjonalnym, często twardym partnerem władz. J.K. Ardanowski zaznacza, iż ze względu na obowiązujące procedury prawne tylko zorganizowana forma działalności, w zarejestrowanej legalnej organizacji, daje możliwość ubiegania się o wsparcie finansowe na realizację założonych celów. W odniesieniu do organizacji pozarządowych działających na obszarach wiejskich można wskazać, że w przygotowywanej przez resort rolnictwa strategii dla obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013, w żadnym punkcie nie wspomina się o jakiegokolwiek roli organizacji pozarządowych [Ardanowski 2005, s. 54].

5. Podsumowanie

Podsumowując, można nakreślić następujące rekomendacje:

1. Zakres celów i misji instytucji okołorolniczych powinien wynikać przede wszystkim z istniejących problemów rolnictwa oraz wskazań tych, którzy są bezpośrednio z nim związani, tj. producentów rolnych, a nie tylko priorytetów unijnych, które – jak pokazała praktyka – nie zawsze umożliwiały budowanie konkurencyjności sektora rolniczego.

2. Zadanie budowania ładu instytucjonalnego dotyczącego porządku konkurencji agrobiznesu będącego podstawą ładu gospodarczego przynależne jest państwu uwzględniającemu jednak zasady wolności jednostki (podmiotu gospodarczego).

3. Wspieranie przez instytucje państwowe (normy prawne, plany, programy) działalności różnorodnych organizacji pozarządowych może – ze względu na ich zorientowanie na problemy swojego środowiska, wykorzystanie istniejącego potencjału społecznego – w istotny sposób przyczynić się do zdynamizowania procesu kreowania konkurencyjności polskiego rolnictwa.

Literatura

- Ardanowski J.K., *Czy można zmienić wieś bez udziału jej mieszkańców?* [w:] *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, red. J. Wilkin, Fundusz Współpracy, Warszawa 2005.
- Deklaracja Strasburska, Kongres Europejskich Rolników*, Strasburg, 18-19 października 2005.
- Majewski E., *Miejsce rolnictwa w ekonomicznej i społecznej strukturze wsi*, [w:] *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, red. J. Wilkin, Fundusz Współpracy, Warszawa 2005.
- Woś A., *Polityka rolniczo-środowiskowa i nowe szanse rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 2003.
- Woś A., *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 2004.
- Zegar J.S., *Dochody w strategii rozwoju rolnictwa (na progu integracji europejskiej)*, IERiGŻ, Warszawa 2004.
- Zróżnicowanie regionalne rolnictwa*, Wyniki badań wykonanych w Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej pod kierunkiem J.S. Zegara, www.stat.gov.pl.

AN INSTITUTIONAL ORDER AS A BASIS OF POLISH AGRICULTURE COMPETITIVENESS

Summary

The paper assumes that an institutional order plays an essential part in the building of Polish agriculture competitiveness. It shows that contemporary Polish and European economy gives rises to institutional strengthening of this sector of competitiveness. At the same time the paper emphasizes a weakness of an existing institutional system, which can make essential barrier of competitiveness creation – not only agriculture competitiveness, but also Polish agro-business competitiveness.